

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

УКРАЇНА У СВІТОВОМУ ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРІ

Збірник матеріалів

Всеукраїнської науково-практичної конференції

м. Київ, 22 листопада 2024 р.

Київ 2024

УДК 94(477)(06)

У 45

Головний редактор: М.В. Трофименко, ректор Маріупольського державного університету, доктор політичних наук, професор.

Головна редколегія: О.П. Реєнт, член-кореспондент НАН України, д.і.н., проф., заступник директора Інституту історії України НАН України; Ю.В. Константинова, к.і.н., доцент, декан історичного факультету; С.В. Новікова, к.і.н., доцент, заступник декана історичного факультету; В.М. Романцов д.і.н., професор (відповідальний редактор); С.С. Арабаджи, к.і.н., доцент; В.С. Волоніць, к.і.н., доцент; В.О. Забавін, к.і.н., доцент; В.М. Коробка, к.і.н., доцент; Ю.В. Коробка, к.і.н., доцент; Н.І. Романцова, д.і.н., доцент; Н.Ф. Шипік, к.і.н., доцент.

Затверджено на засіданні кафедри історії та археології (протокол № 5 від 17.12.2024 р.).

Рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету Маріупольського державного університету (протокол №4 від 18.12.2024 р.)

У 45 Україна у світовому історичному просторі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 22 листопада 2024 р. / під заг. ред. М. В.Трофименка. – Київ: МДУ, 2024. – 135 с.

У збірнику представлено наукові матеріали, що включені до програми Всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна у світовому історичному просторі». В ньому висвітлюються різні аспекти української історії як складової всесвітньої історії, історичного краєзнавства, історичної регіоналістики, культури, актуальні проблеми міжнародних відносин, методики викладання історії в школі. Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, магістрантів і всіх тих, хто цікавиться питаннями історії, культури, зовнішньої політики України, історичного краєзнавства, а також міжнародними відносинами нашого часу.

The abstracts presents the scientific articles included in the proceedings of the All-Ukrainian research conference «Ukraine in world historical space». It highlights various aspects of the history of Ukraine as a part of the global history, historical regional studies, historical regionalism, culture, as well as acute problems of international relations and foreign policy of Ukraine, methods of teaching history in school. The abstracts are meant for students, scientists, instructors and those seeking their masters' and scientific degrees as well as for those who really care for the contemporary Ukraine's history, culture, foreign policy, foreign affairs and country studies.

УДК 94(477)(063)

© Маріупольський державний університет, 2024

© Історичний факультет, 2024

ОСОБЛИВОСТІ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯНА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОМУ ПІВДНІ УКРАЇНИ

Зубченко О.С.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Перші дні повномасштабного російського вторгнення були особливо трагічними для жителів Півдня України. Через кратну перевагу в особовому складі та техніці за кілька днів ворог просунувся на сотні кілометрів, взявши під контроль три чверті території Запорізької області, де проживало понад 700 тис. людей.

Із самого початку ворог докладає активних зусиль із фізичної, економічної та інформаційної ізоляції окупованих районів від вільної України. Рашисти вкрай ускладнюють не тільки виїзд до не окупованої частини області через єдиний КПП у м. Василівка (який буде закрито у грудні 2022 р.), але й пересування між населеними пунктами всередині регіону, вимагаючи купу перепусток та дозволів. Окупація причиняє серйозні проблеми із логістикою та хронічний дефіцит найнеобхіднішого на тлі розграбування українських торгових мереж та намагань завозити товари із Криму та Краснодару. Окрім цього, росіяни відключають українське радіо і телебачення, обмежують роботу нашого мобільного зв'язку та інтернету, підкупом та катуваннями намагаються схилити на свій бік журналістів друкованих та електронних ЗМІ.

Короткий огляд наукової розробки теми. П.Бергер та Т. Лукман відзначали, що «конструювання повсякденності відбувається через об'єктивізацію життя у речах та символах, які змушують людину підкорятися певним стандартам; дозволяють типізувати свої емоції, передати їх іншим; сполучають різноманітні сфери життя» [6, pp. 59-64]. Після початку російсько-української війни до проблематики повсякденного життя в окупації зверталися О.Маєвський (пропагандистські наративи у терористичних організаціях «ЛДНР») [2], О.Черемісін (усна історія Херсону часів російської окупації) [5], К.Котеленець (візуалізація повсякденного життя у ЗМІ ОРДЛО) [1], О.Павленко (індивідуально-психологічні особливості людей на загарбаних землях) [3], О.Покальчук (соціальні установки населення під російською владою) [4].

Виходячи із цього, визначено мету нашої розвідки – дати коротку характеристику особливостей повсякденного життя в окупації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі творення повсякденного життя суспільство проявляється у двох вимірах: суб'єктивному (соціалізаційні та ідентифікаційні практики) та об'єктивному (соціальні інститути). Російська окупація характеризується радикальною ломкою всієї системи соціальних ідентитетів та високим рівнем аномії у повсякденних відносинах. Старі норми і правила ще не діють, а нові – тільки встановлюються рашистами та їхніми місцевими посіпаками. Встановлення нових порядків відбувається на тлі системної інформаційної, економічної та фізичної ізоляції захоплених районів від вільної України. Загарбники одразу увімкнули російське радіо і телебачення, обмежили роботу нашого мобільного зв'язку та інтернету та вимагали від населення купувати SIM-картки операторів із Росії або ДНР, а також погрозами та силою примушували до співпраці журналістів друкованих та онлайн-медіа.

Кардинальні зміни відбуваються у сприйнятті соціального простору. Якщо у сталінські часи біда приходила серед глухої ночі разом із чорним «воронком» НКВС, то тепер небезпека може чатувати всюди – на вулиці, біля під'їзду, у магазині чи на роботі. Численні стаціонарні та мобільні блокпости, патрулі, облави, перевірки документів та неможливість виїхати без перепустки навіть до сусіднього села створюють відчуття справжнього концтабору. Максимальне ускладнення використання публічного простору є типовою технологією окупаційних режимів та спрямоване на послаблення соціальних зв'язків з метою недопущення народного опору і створення загальної атмосфери страху і терору. Але спокою немає і вдома, адже в окупації зникають межі приватності та

публічності, а свій дім перестає бути надійною фортецею. Щохвилини до оселі можуть увірватися озброєні окупанти, пограбувати, викрасти, побити та згвалтувати людей.

У процесі вимушеної ресоціалізації відбувається творення нових соціальних практик – не говорити зайвого при чужих, при відчинених дверях та вікнах, мати два телефони (старий, кнопковий – на перевірку російським силовикам, сучасний – для таємного користування вдома, читання українських новин, зв'язку із родичами на вільних територіях), публічно висловлювати повну лояльність окупаційній владі або взагалі уникати розмов про політику та війну. Як захисна реакція на переслідування народжується майже оруелівський «новояз», російських окупантів називають «сусідами» або «колорацькими жуками». Разом з цим поширюється відчуження від звичайного способу життя, зокрема, для сільських мешканців поїздка до міста за продуктами перетворюється на небезпечний квест. По дорозі додому можна втратити половину придбаного товару або навіть власний транспорт, майже як у часи раннього феодалізму.

Простір всередині міст також перестає бути відкритим та зрозумілим. Поруч із закинутими залізничними вокзалами та автостанціями, що нагадують про колишнє життя із поїздками до Києва, Львова та Варшави, з'являються символи нового часу – катівні, які городяни намагаються обходити десятою дорогою. Водночас у пошуках українських партизан ворог часто перекриває цілі квартали окупованих міст, влаштовуючи принизливі обшуки людей прямо посеред вулиці.

Обмеження на фізичні пересування поступово переростають на масові соціально-групові виключення. Якщо на початку окупації об'єктом репресій стають учасники АТО, волонтери та посадовці, то нині майже неподоланні перешкоди виникають для наших земляків, які не хочуть отримувати паспорти окупантів, – у них немає шансів влаштуватися на легальну роботу, отримати будь-які послуги в офіційних установах, записатися на прийом до лікаря та навіть викликати швидку допомогу.

Паралельно із захопленням вулиць та будинків триває окупація символічного простору міста – повертаються радянські назви об'єктів топоніміки, знищуються українські пам'ятники (монумент Т. Шевченку в м. Мелітополь, що важко було уявити навіть у сталінські часи), найменші згадки про події національно-визвольних змагань та нерадянську історію Запорізького краю. Також з'являються нові, нікому не зрозумілі свята (день народження Леніна, день «національного единства», день росії). Штучність святкової повсякденності одразу кидається в очі, адже свято може виникнути лише з фундаменту життя, як втеча від буденності, ілюзія, що дозволяє вийти за рамки звичайного робочого дня.

У той же час всі провідні соціальні інститути, що спішно перебудовуються окупантами за загальноросійськими лекалами, носять глибоко дисфункційний характер. Серед найбільш показових у цьому плані – російська середня школа, куди дітей силоміць заганяють озброєні окупанти, погрожуючи незгодним батькам тортурами і засланням. Замість центру дитячої творчості, веселого та бурхливого життя – озброєна охорона біля дверей, обшуки дітей на вході та виході, а під час занять – тотальна пропаганда ненависті до України, мілітаризація, цигарки та алкоголь.

Таким чином, ми дійшли висновку, що повсякденне життя на тимчасово окупованих територіях Півдня України характеризується високим рівнем соціального відчуження, що проявляється у соціально-груповій, просторовій, праксеологічній та екзистенційних сферах. Не виїжджаючи зі свого населеного пункту та не змінюючи спосіб життя, люди стають чужинцями у рідній оселі, позбавляються права на публічний простір та змушені радикально модифікувати свої соціальні практики у різних сферах під впливом страху та невизначеності. У свою чергу страх трансформується із ситуативної паніки перших днів війни у гнітюче, всеохоплююче почуття, що блокує соціальну активність та звичні форми соціальних взаємодій. Через соціальне відчуження життя в окупації перетворюється на моральну бездомність.

Література

1. Котеленець К.М. Візуалізація суспільного життя окупованої території Луганської області у друкованих засобах масової інформації. Грані. 2018. № 3. С. 12-17 DOI: 10.15421/171832
2. Маєвський О. О. Формування інформаційного простору в так званих «ДНР» та «ЛНР» методами експлуатації візуальних образів Другої світової війни. Інформація і право. 2020. № 2. С. 132–140. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2020_2_14 , дата звернення 07.10.2024
3. Павленко О. В. Життєві перспективи особистості, що знаходиться в умовах АТО (антитерористичної операції). Психологічний часопис. 2019. № 2. С. 184–196. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2019_2_14, дата звернення: 08.10.2024
4. Покальчук О. В. Динаміка соціальних установок на окупованих територіях ОРДЛО та Криму. Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. 2017. № 1. С. 67–73. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/iblsd_2017_1\(21\)_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/iblsd_2017_1(21)_11) , дата звернення: 08.10.2024
5. Черемісін О. Висвітлення міського життя Херсону під час окупації в 2022 р. в усно-історичних свідченнях. Південний архів. 2023. Вип. XLIV. С. 35-43 <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2023-44-5>
6. Berger, P., Luckmann, Th. 1967. The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge. Anchor: Penguin Books. [online] URL: https://web.archive.org/web/20191009202613id_/http://perflensburg.se/Berger%20social-construction-of-reality.pdf (accessed 30.09.2024)

СТАНОВЛЕННЯ АРХЕОЛОГІЇ В ДОНЕЦЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (ДОКАФЕДРАЛЬНИЙ ПЕРІОД)

Литвиненко Р.О.

Археологія в Донецькому національному університеті імені Василя Стуса, добре відомому науковому осередку Східної України, а в умовах російсько-української війни ще й осередку Поділля, пройшла відносно тривалий шлях, у чомусь успішний і значущий, а місцями доволі тернистий, часом навіть екзистенційний. Цей понад 60-річний період ще не знайшов належної оцінки, втім для неї існують усі підстави. В якості першого кроку такого аналізу пропонуємо сюжет, присвячений початковому етапу постановки археологічної справи у виші, що охоплював відтинок часу від кінця 1950-х до 1974 року, коли в університеті виникла кафедра археологічного профілю.

Початок археології в Сталінському державному педагогічному інституті пов'язаний з Доротеєю Самійлівною Цвейбель (15.02.1917 – 1.4.1990), яка від 1944 р. працювала спочатку на посаді викладача, а від 1945 р. й до самої пенсії (1983) – старшого викладача кафедри стародавньої історії, потім загальної історії історико-філологічного факультету, а від 1974 – кафедри археології, історії стародавнього світу й середніх віків історичного факультету [1, с. 5; 4, с. 36; 5, с. 53; 9, с. 30]. Втім археологією вона зацікавилась і зайнялась в практичній площині від другої половини або навіть кінця 1950-х років [4, с. 35-37; 7, с. 202], відколи й слід відраховувати становлення археологічного напрямку в цьому виші. Спочатку (кінець 1950-х – початок 1960-х років) польові дослідження Д. С. Цвейбель полягали в археологічних розвідках на теренах області, в ході яких було відкрито чимало пам'яток різних епох. Часто-густо це відбувалось у співпраці з археологами Сталінського обласного краєзнавчого музею О. К. Тахтаєм і Т. О. Шаповаловим [7, с. 202; 15, с. 125]. Розкопки вона почала 1963 р. і продовжувала до 1971 р. [9, с. 30], зазвичай здійснюючи їх в рамках археологічної практики студентів. Втім, окреслений відтинок часу також був насичений і масштабними розвідками в різних районах Донеччини [3, с. 12-16]. Протягом цього періоду досліджувались пам'ятки середнього палеоліту – мезоліту поблизу с. Олександрівка Мар'їнського району, неолітична кремнеобробна майстерня неподалік Краматорська, гірничий комплекс – копальні з майстернями – біля с. Широке Амвросіївського району, стоянки й майстерні в районі с. Красне, а також